

* Лазар – убогий, персонаж євангельської притчі, образ бідняка, який отримав від Бога нагороду в загробному житті.

** об'їзд підвладної території для збирання данини.

** збирання з парафіян льону та інших дарів.

¹ Етимологічний словник української мови. – К., 1985. – Т. 2. – С. 191.

² Бгажноков Б. Культура емпатии // Этнографическое обозрение. – 2003. – № 1. – С. 55–56.

³ Мулен Л. Повседневная жизнь монахов Западной Европы X–XV вв. – М., 2002. – С. 265–266.

⁴ Собрание народных песен П. В. Киреевского. Записи Языковых в Симбирской и Оренбургской губерниях. – Ленинград, 1977. – Т. 1. – С. 44.

⁵ Балушок В. Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян. – Л.; Нью-Йорк, 1998. – С. 41.

⁶ Полное собрание русских летописей. – М., 1962. – Т. 2. – Столп. 280.

⁷ Там само. – Т. 1. – Столп. 442.

⁸ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М., 1991. – С. 384.

⁹ Літопис Руський. – К., 1989. – С. 457.

¹⁰ Ефименко П. Шпитали в Малороссии // Киевская старина. – 1883. – № 4. – С. 716.

¹¹ Там само. – С. 721.

¹² Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992. – С. 83.

¹³ Ефименко П. Значч.праця. – С. 720.

¹⁴ Кулиш П. Записки о Южной Руси. – С.Пб., 1856. – Т. 1. / Репринтне видання; – К., 1994. – С. 43.

¹⁵ Див. спец. випуск журналу “Родовід”, присвячений українським бардам. – 1993. – № 6.

¹⁶ Луговський Б. Матеріали до ярмаркового репертуару та побуту старшівства в Західній Чернігівщині // Родовід. – 1993. – № 6. – С. 92.

¹⁷ Там само. – С. 117.

¹⁸ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. – К., 2002. – С. 315.

¹⁹ Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998. – С. 362.

²⁰ Зіновійв К. Вірші. Приповісті посполиті. – К., 1971. – С. 189.

²¹ Там само. – С. 61.

²² Там само. – С. 307.

²³ Кулиш П. Записки о Южной Руси. – С.Пб., 1856. – Т. 1. – Репринтне видання. – К., 1994. – С. 45–46.

²⁴ Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у десяти томах. – К., 1966. – Т. 7. – С. 373.

²⁵ Там само. – С. 409.

²⁶ Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. – М., 2000.

²⁷ Афоніна Анжела. Професія – бомж // Хрещатик. – 18 березня 2004 р.

Оксана Панчук
(Хмельницький)

ЩЕДРІВКИ ВОЛИНИ У “ПРАЦЯХ ЕТНОГРАФІЧНО-СТАТИСТИЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ У ЗАХІДНО-РУСЬКІЙ КРАЙ” П. ЧУБИНСЬКОГО

На середину XIX–XX століття – час значного національного піднесення в Україні – припадає і формування народознавства як науки. Цьому сприяла подвижницька праця на етнографічній ниві П. Чубинського, М. Сумцова, М. Драгоманова, П. Іванова, П. Ефименка, В. Гнатюка, В. Милорадовича, Т. Рильського та інших науковців.

Однією з найкolorитніших постатей серед цієї плеяди був П. Чубинський, чий внесок в етнографічну науку важко переоцінити. Його праці можна назвати енциклопедичним посібником народної духовної культури. Вчений значно розширив межі досліджень, удосконалив справу збирання й опрацювання фольклору на науковій основі, зумів органічно поєднати історичні, статистичні, правові, економічні дані з багатючими фольклорними та етнографічними матеріалами [1].

Павло Платонович Чубинський – видатний український етнограф, письменник – народився 27 січня 1839 року на хуторі, що нині розташований в межах Борисполя під Києвом. Освіту здобув у Другій київській гімназії, потім у Петербурзькому університеті, де закінчив правничий факультет. 1861 року захистив дисертацію “Нарис народних юридичних звичаїв і понять цивільного права у Малоросії”. Вчителював у Києві. 1862 року П. Чубинського вислали до м. Пінеги поблизу Архангельська за активну просвітницьку діяльність.

За роки перебування в Архангельську (переїхав 1863 року) вчений зробив чимало для російської науки: написав дослідження про ярмарки в Архангельщині, про смертність в краї за 10 років, про печорський край, про урожаї та торгівлю в семи північних губерніях Росії. Взимку 1869 року П. Чубинському дозволяють повернутися до Петербурга. Спершу він працює в редакції “Санкт-Петербурзьких відомостей”. У березні того ж року Павла

Платоновича обрано дійсним членом Географічного товариства, а в травні йому дозволено очолити експедицію у Південно-Західний край для етнографічних і статистичних досліджень. Протягом двох років експедиція досліджувала Київську, Волинську, Подільську губернії, частини Мінської, Гродненської, Люблінської, Седлецької губерній та Бессарабію, де компактно проживали українці. З середини травня 1869 р. П. Чубинський розпочав безпосередню підготовку до спорядження наукової етнографічно-народознавчої експедиції. Були розіслані спеціальні програми-запитальники особам, котрі добре знали народний побут. Про підготовку експедиції постійно повідомлялося в губернських відомостях. Допомагали етнографу вчені І. Новицький, О. Потебня, О. Кістяківський, М. Костомаров, В. Антонович та інші. Надсилали відомості губстаткомітети, земські управи, мирові посередники, окремі фольклористи та етнографи.

За 1869–1870 рр. вченим здійснено три подорожі. Перший маршрут пролягав від Києва до Канева, потім долиною р. Рось по кількох повітах Київщини до Бердичева та Житомира. Звідси вздовж р. Случ через Новоград-Волинський і Старокостянтинівський повіти – в Подільську губернію (Проскурівський, Ушицький та Кам'янець-Подільський повіти). Далі маршрут пролягав на Бессарабію і Польщу, де було охоплено 9 повітів Седлецької та Люблінської губерній і Холмщину. На зворотньому шляху П. Чубинський побував у Кременецькому, Дубенському, Володимир-Волинському повітах Волинської губернії, Груберові Люблінської губернії, містах Ковелі, Луцьку, Рівному, Овручі, Малині.

Влітку 1869 року дослідник відвідав Радомишльський повіт Київської губернії, Ковельський, Луцький, Рівненський, Овруцький повіти Волинської губернії і завершив мандрівку в Радомишлі.

Влітку 1870 року з І. Чередниченком та В. Кравцем П. Чубинський об'їздив південні повіти Київщини (Черкаський, Звенигородський, Уманський, Сквирський, Чигиринський); Переяславський і Золотоніський повіти Полтавської губернії; Гайсинський, Ольгопільський, Балтський, Ямпільський, Могилівський, Лeticівський, Вінницький і Брацлавський повіти на Поділлі і завершив експедицію у Липовецькому, Сквирському та Васильківському повітах.

Результатом цієї широкомасштабної експедиції стало семитомне видання “Праць етнографічно-статистичної експедиції в Південно-Західний край, спорядженої Імператорським Російським географічним товариством” (Т. 1–7; 1872–1879), “Календар Південно-Західного краю”, декілька збірників і статей. За цей час було записано близько чотирьох тисяч обрядових пісень, триста казок, вибрано сотні ухвал з книг волосних судів, зроблено численні записи говірок, приміток про характер занять та побут народу.

Це стало видатною подією в українському народознавстві. “Праці” П. Чубинського були першим в Україні серійним виданням різнохарактерної народної творчості. Вчений поставив завдання подати в єдиному “зводі” зразки різних жанрів фольклору [2]. Матеріал відібраний та поданий за жанровими принципами.

“Праці” П. Чубинського були високо оцінені академіком Л. Бергом. За словами І. Франка, це “жива картина життя і побуту українського люду з його звичаями, характером, світоглядом, з його радістю і безмірною тугою” [3].

У 1872 році вийшов третій том “Праць етнографічно-статистичної експедиції у Західно-Руський край”. Цей том складала календарна поезія – 587 пісень та обрядів, пов'язаних з тією чи іншою порою року. Пісні у збірнику подано разом з етнографічними відомостями і розміщено за календарними святами: веснянки, русальні, купальські, жнивні, пісні при водінні кози, колядки та щедрівки. Пісні зимової календарної обрядовості складають значну частину “Праць”. Щедрівки подано окремо від колядок. Усього 64 тексти, які упорядник супроводжує науковим паспортом. Мелодії до текстів не фіксуються.

Збірник містить двадцять два тексти щедрівок, записаних на Волині. Ареал записів – Луцький, Острозький, Заславський та Старокостянтинівський повіти. Найбільше текстів записано у с. Дубище Старокостянтинівського повіту та в Городку Луцького повіту – п'ять; у с. Кривин Острозького повіту – три; у Слауті, Краснопілці, Любарі записано по два тексти, у селах Вачов, Губенець, Тубельці Заславського повіту – по одному. Тематично записи можна розподілити за трьома сюжетними мотивами: щедрівки господарю, парубкові, дівчині. Текстів господареві не зафіксовано.

Мотиви щедрівок господареві різноманітні. Перший сюжетний мотив – “сім'я в образі астральних світил”, із заспівним рядком “Ой на річці, на Ордані” – записаний у кількох варіантах, які в свою чергу групуються навколо двох парадигм. Перша – тексти з початковим сюжетним мотивом християнського змісту, який був “приданий” пізніше до

архаїчного віншувального тексту: “Ой на річці, на Ордані, / Пливе образ виринає, / До церковці промовляє”, “Ой на річці, на Ордані, / Пливе човен мальований, / А в тім човні аж три пісьми” (№ 24 В, с. 461, с. Вачов Заславського повіту та № 24 Е, с. 462, с. Краснопілка Старокостянтинівського повіту) та “Ой затяти, зарубати, / Там церковцю становлять” (№ 24 Е, с. 462, с. Краснопілка Старокостянтинівського повіту). Другий – сюжет без християнських нашарувань, в якому подано символічний образ “пташки-вістунки”: “Сива, раба зозуленька, / Усі садки облітала, / Но в одному не бувала, / А в тим садку стоїть хатка, / А в тій хатці три оконці” (№ 24 Д, с. 462, с. Дубище Старокостянтинівського повіту). Ритмоформула записаних текстів – 4+4 з нестабільною складочисловою будовою, що тяжіє до ампліфікації: 5+4, без рефрену.

Щедрівку “Щедрий вечір, пане господарю” (№ 61) з мотивом побажання багатого врожаю П. Чубинський записав у Любарі Новоградволинського повіту. Віршова будова пісні – 4+6, без рефрену. Мотив щедрівки “Щедрий вечор, добрий вечор” (№ 21 Б, с. 456), зафіксованої у тій самій місцевості, – величання господаря. Ритмоформула тексту – 4+4, без рефрену – коливається у межах 5–10 складів зі сталою цезурою посередині. Інший варіант записаний П. Чубинським у с. Дубище Старокостянтинівського повіту “Чи дома сей пан господар?” (с. 458). Пісня має складотворчу будову 4+4, без рефрену.

Мотиви щедривок парубкові можна поділити на кілька тематичних груп. У с. Краснопілка Старокостянтинівського повіту вчений зафіксував текст пісні про “парубка-плугатяря” із заспівом “Понад дороги лежать облоги” (№ 29, с. 466). Віршова будова пісні 5+5, без рефрену. Тематично з нею споріднені варіанти щедрівки з мотивом “святі на ниві господаря” із заспівним рядком “А в чистім полі, в полі плужок ходить” (№ 15 Б, с. 451, с. Славута Заславського повіту) та “Ой у полі, полі плужок ходить” (№ 15 В, с. 451, с. Кривин Острозького повіту). Віршова будова текстів – 5+6 та 5+5, з розширенням складочислової будови 6+6, без рефрену. Щедрівка “Ой рано, рано кури запіли” (№ 30 А, с. 439, Городок Луцького повіту) із сюжетом про збирання парубка на “полювання” представлена неповним варіантом. У ньому відсутня кінцівка, яка розкриває мету подорожі. Її доповнює варіант Б, зафіксований у цій же місцевості. “Вставайте, брати, підем на войну / Та звоюємо жовту пташечку, / Не пташечку, да Климцю дівочку”. Віршова будова обох текстів – 5+5, без рефрену.

Мотив сватання виразно проступає у щедрівці “Пуд сінцем, пуд новим” (№ 30, с. 466; Городок Луцького повіту) – парубок іде по наречену. Тематично з цим текстом споріднена щедрівка “На Ордані в новій стані” (№ 27, с. 464, с. Губенець Заславського повіту): парубок збирається “За границю по дівичку”, а батько йому присвічує та випитує, куди син іде. Варіант пісні неповний, стягнений, з нерозвиненим діалогом. Віршова будова щедрівки – 4+4, без рефрену.

Цікавою є кінцівка щедрівки дівчині із заспівним рядком “А в нашого господаря стоїть явір серед двора” (№ 40, с. 471, с. Дубище Старокостянтинівського повіту). Сюжетно ця щедрівка належить до групи текстів про “золоту кору”. Красна панна тую “золоту кору обтругала, / Срібну росу обтрусила, / А понесла до злотничка”. Попрохала зробити “золотий кихіль, а срібний кубок, / А с кихіля сам господь н’є, / А с кубочка – сам господар”. Віршова будова щедрівки – 4+4, з розширенням складочислової будови 5+5, без рефрену.

У цій самій місцевості П. Чубинський записав щедрівку на весільну тематику із заспівним рядком “Ой на річці, на Ордані” (№ 35, с. 468). Це щедрівка дівчині. Образ води та сюжетний мотив “дівчина біль білила, просила батька (матір, сестру, брата) приїхати по тую біль, але згодився лише милий” – є символом переходу від дівочого до жіночого стану й одруження [4]. Неповний варіант тексту з подібною сюжетною канвою, хоча й не такою розгалуженою, записаний автором збірника у с. Городок Луцького повіту. Це щедрівка парубкові (№ 38, с. 470). Віршова будова текстів – 4+4, без рефрену.

Щедрівка дівчині “А в новому городечку” (№ 41, с. 472) записана П. Чубинським у с. Дубище Старокостянтинівського повіту. Віршова будова – 4+4, без рефрену. Мотив – оспівування дівочої краси та долі, розмова дівчини з батьком про майбутнє: “Ой, батеньку, голубоньку, / Коб я така, як розжа тая, / Не пішла б я за селянина, / А пішла б я за міщанина, / У селянина борщу нема, / А в міщанина з перцем журина”. У щедрівці “Ой у Луцьку на риночку” (№ 49, с. 475, Городок Луцького повіту) співається про те, як козаки підмовляли Марієчку їхати з ними. Віршова будова – 4+4, без рефрену.

Щедрівки “Пішла Марія гукаючи” (№ 10 Б, с. 448, с. Кривин Острозького повіту) та “Ходила Марія а по всьому світу” (№ 10 В, с. 449, с. Тубельці Заславського повіту) подано як варіанти щедрівки “Як ходила Панна по саду”. Сюжет, запозичений із апокрифіч-

ної легенди про Діву Марію, яка шукала свого сина Ісуса Христа (у щедрівці – Івана Хрестителя), переплетений із архаїчним сюжетом про світове дерево. “Вилізть, Марію, на високу гору, / А на тій горі клен-дерево стоїть, / А с того клена крижи крижають, / Крижи крижають, церкву будують”. Віршова будова – 5+4, з розширенням складочислової будови 3+6, без рефрену. Під № 60 (с. 479) зафіксовано дитячу щедрівку “А в печі пирожки пекли” із с. Кривин Острозького повіту. Віршова будова щедрівки – 4+4.

Окремі елементи звичаїв та обрядів, яких дотримуються на щедрій вечір, П. Чубинський описав у третьому томі “Праць”. Ареал записів широкий – від південно-східних районів регіону (с. Махилинці Старокостянтинівського, м. Полонне Новоградволинського, с. Плоски Дубенського повітів) до північно-західних (с. Голоби Ковельського, с. Студениці Житомирського повітів). Ці відомості було перевидано окремою книгою – “Календар народних звичаїв та обрядів” [5].

Отже, тексти щедрівок, зібрані П. Чубинським на Волині, мають широкий спектр сюжетних мотивів, відзначаються багатством образів, варіативністю. Ритмоформули записаних текстів – переважно щедрівкового типу (4+4), без рефрену, з нестабільною складочисловою будовою, що тяжіє до ампліфікації (5+4). Деякі тексти записаних щедрівок мають віршову будову 5+5, 4+6, 5+4. Записи П. Чубинського є оригінальними зразками пісень зимової календарної обрядовості.

1. *Верезовський І.* Серійні видання українського фольклору (До 40-річчя книгодрукування в Україні) // *Навчання творчості та етнографія.* – 1974. – № 2. – С. 30.

2. *Чубинський П.* Праці етнографічно-статистичної комісії в Західно-руський край. – 1978. – Т. 3.

3. *Чубинський П.* Мудрість віків // *Від упорядників.* – Т. 1. – С. 8.

4. *Рабшанка І.* Народження символу. Аспекти взаємодії обряду та обрядової поезії. – Бухарест, 1975. – С. 51.

5. *Чубинський П.* Календар народних звичаїв та обрядів. – К., 1993.

Святослав Пилипчук
(Львів)

ПАРЕМІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ П. ЧУБИНЬСЬКОГО

У другій пол. XIX ст. значного поступу зазнала українська фольклористична наука. Однією з галузей, що активно розвивалися, була пареміографія. Збірники М. Закревського (1860), М. Номиса (1864), В. Віслоцького (1873), П. Чубинського (1877), М. Комарова (1890) широко презентували багатий український паремійний фонд, засвідчили наукове зацікавлення жанром прислів'їв і приказок, пропонували нові принципи упорядкування і систематизації матеріалу. Визначним пареміографічним здобутком став збірник М. Номиса (Симонова) “Українські приказки, прислів'я і таке інше”. Праця стала результатом збирацької діяльності багатьох фольклористів (І. Дорошенко, Д. Каменецький, С. Ніс, П. Горобинський, Д. Лавріненко), проте найбільшу частину видання складає матеріал О. Марковича, який передав свої записи М. Симонову. Збірка М. Номиса стала своєрідним підсумком усіх попередніх досягнень у галузі, відзначалася великою кількістю залученого матеріалу (більш як 14 тис. зразків) та новим для української пареміографії принципом класифікації за темами. Незважаючи на намагання упорядника залучити зразки із усіх регіонів України, народне мудрослів'я багатьох місцевостей не було представлено у виданні 1864 р. Отже, основні зусилля послідовників М. Номиса були скеровані на висвітлення паремійної традиції тих регіонів, які не потрапили у поле збирацької діяльності кореспондентів видання або ж були представлені неповно. Зокрема, у збірнику “Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси” В. Віслоцький зосередив увагу на матеріалі із західноукраїнських земель. Носить регіональний характер також і студія П. Чубинського “Пословицы и загадки”, яка вийшла у другому випуску I тому “Трудов етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край”. У праці представлено головню прислівню традицію Поділля та Волині, відібрано лише оригінальні тексти, що відзначаються яскравою художністю та глибинною семантикою. П. Чубинський упорядкував збірник на основі записів А. Димінського та Г. Самиренка, дотримуючись чітких систематизаційних принципів, які висловив у невеликій передмові до видання. Спершу дослідник сумнівався у доречності публікації, оскільки, за його словами, “після видання п. Номисом, прекрасного по повноті й обробці, збірника малоруських прислів'їв і приказок, – будь-яке ін-